

Dopis č. 10 (50)

Praha, 9. srpna 1979

Vážený a milý příteli,

už několikrát jsi mi připomínal potřebu jakéhosi soupisu minimálních či spíše počátečních společenských a politických požadavků, na nichž je třeba trvat a jejichž splnění představuje jedinou respektovatelnou cestu skutečné normalizace nenormálního stavu a uzdravení naší nemocné společnosti. V souvislosti s připravovaným procesem s „pražskou desítkou“ se ukazuje, že ustavující dokument Charty 77 naprosto správně položil veškerý důraz na první takový praktický požadavek, totiž na dodržování zákonů a zákonnosti (naproti tomu respektování lidských a občanských práv představuje spíše ideovou orientaci). Nemá-li požadavek přísné zákonnosti zůstat pouhou všeobecnou výzvou, musíme se tázat, jakým způsobem může být dodržování zákonnosti v naší společnosti institucionálně garantováno. Jde tu o otázku, jakým způsobem lze přísné dodržování zákonů ze strany státních orgánů účinně kontrolovat a jakým způsobem lze účinně dosahovat nápravy v případech, kdy k porušení zákonností fakticky došlo.

Obvyklým rozhodujícím fórem pro posuzování jakýchkoli činů a jakéhokoliv jednání z hlediska zákonů je soudní řízení. Ovšem pro případy, kdy se do konfliktu dostává občan na jedné straně se státními orgány na straně druhé, musí být nějak zaručena možnost, aby soud dal za pravdu také občanu proti státu, pokud je občan v právu a státní orgán se dopustil nezákonnosti. Není-li tomu tak, má stát vždycky pravdu proti jednotlivému občanu; případy, kdy soud uzná právo občana a zruší nebo anuluje důsledky nezákonného postupu některého státního orgánu, se omezí potom pouze na takové, kdy je ve státním zájmu konkrétní nezákonné jednání odhalit a odsoudit, takže nakonec i tam, kde občan brání své právo úspěšně, je i pro něho uspokojivé vyústění motivováno zájmem státu, nikoliv uznáním jeho práva. Zkrátka soudy jako instituce a zvláště soudcové jednotlivě musejí být na mocenských orgánech nezávislí. Této soudcovské nezávislosti však není snadno dosáhnout ani v demokratických společnostech; je však drasticky porušována v režimech autoritativních a zcela likvidována v systémech totalitních.

Společným znakem a příznakem narušení nebo likvidace soudcovské nezávislosti je každé omezování veřejnosti soudního projednávání a utajování spisů apod. Samozřejmě jsou případy, kdy existují nepopiratelné důvody pro takové utajení (např. při vlastizradě, špionáži atd.); ale i takovéto výjimky vždycky představují značné nebezpečí, že se stanou pouhými záminkami pro utajení nehorázností, jež mají být skryty před zraky veřejnosti. Historicky poučný je kupříkladu případ židovského důstojníka francouzské armády, známý jako „dreyfussiáda“. Tento případ je poučný i z jiných ohledů. Ve hře totiž byly nejenom osobní zájmy několika

vedoucích činitelů armády, ba ani jenom prestiž státního aparátu, nýbrž davové emoce a předsudky. Lidí, kteří se o případ blíže zajímali a kteří vůbec o něm byli alespoň zčásti informováni jinak než oficiálně, byla naprostá menšina. Mimořádnou úlohu v této povážlivé situaci mělo několik statečných lidí, kteří si dali práci s tím, aby se důkladně s případem seznámili, kteří zpochybnili průběh soudního přelíčení i vynesení rozsudek a kteří se pokoušeli co nejúčinněji vyvolat nedůvěru veřejnosti k celému postupu kompetentních orgánů státu. Proti nim stála nejenom státní moc, ale značná část veřejnosti, škodlivě ovlivněná antisemitismem. Měla-li se významná společenská kritika prosadit, bylo zapotřebí získávat veřejné mínění nejenom odhalováním nepřístojností ve vyšetřování i ve vedení procesu, ale také objasňováním pozadí a demaskováním reakčních předsudků ve společnosti rozšířených, jichž státní aparát dovedně zneužíval.

Soudy a soudcové jsou vždycky pod nějakým tlakem; jejich nezávislost není nijak samozřejmá, ale musí být vždy znovu vydobývána a zajišťována. Mnoho záleží na soudcích samotných, na jejich osvícenosti, nepředpojatosti, neochvějně vůli poznat pravdu a dát jí průchod v rozsudcích, na jejich statečnosti, nepodplatitelnosti a nezastražitelnosti. Ale nemůžeme očekávat, že ve společnosti, kde se většina lidí oportunně přizpůsobuje nebo kde se alespoň snaží nějak bez větší úhony proplazit a prokličkovat, ponese sami soudci svou kůži na trh. Nezávislí soudci potřebují oporu v řadách uvědomělých občanů, kteří jsou hotovi bránit svá práva a solidarizovat se s těmi, kdo jsou nespravedlivě a nezákonně diskriminováni nebo přímo stíháni. Ale i tato opora musí mít nějakou institucionální podobu. Soudce především nesmí být státním úředníkem, podléhajícím ve výkonu své pravomoci nějakým nadřízeným; nikdo nesmí nikdy předem zavazovat soudce k tomu, jak má konkrétní případ rozhodnout a jakou výměru trestu má stanovit. Pokud je nějaký takový nepřijatelný tlak na soudce vykonáván, musí mít soudce právo své pověření daným případem odmítnout. Tím se však vystavuje někdy administrativnímu, ale někdy i nejrůznějšímu jinému nátlaku. Soudce musí mít právo a možnost se proti tomu nějak opřít. V demokratických společnostech bylo zavedeno jedno velmi významné opatření, které napomáhalo zajišťovat soudcovskou nezávislost, a to tzv. neodvolatelnost soudců (výjimky předpokládaly hrubé porušení soudcovských povinností, jež ovšem muselo být doloženo). Soudce se má a smí řídit ve svém rozhodování pouze platnými zákony a svým svědomím; jakákoli intervence úřední (správní) nebo politická (stranická apod.) je nepřijatelná a nelegální.

Může se ovšem stát, že i v nejlépe fungujícím soudnictví dojde k nesprávným, nespravedlivým rozsudkům. Na takové případy je pamatováno možností se odvolat k vyšší instanci. To má pochopitelně smysl pouze v tom případě, kdy došlo k individuálnímu selhání soudce (nebo

senátu); je-li takový nespravedlivý rozsudek důsledkem nějaké všeobecné závady v právním systému, ve složení soudců apod., nebo je-li příčinou nějaký obecný politický nebo jiný mocenský tlak, pak je odvolání naprosto zbytečné a nemůže vést k nápravě, neboť soud vyšší instance bude rozhodovat stejně nesprávně jako soud původní. V takovém případě nelze pochopitelně žádat okamžitou nápravu právního řádu jako celku, protože to je vždycky úloha dlouhodobá, vyžadující mnohostranné přípravy a zejména zralosti chvíle. Jedinou možnou a správnou cestou ke konkrétní nápravě je pokus o oporu ve veřejném mínění jak domácím, tak světovém. K tomu cíli je zapotřebí co nejpřesněji a co nejpřesvědčivěji odhalit všechny nepřístojnosti jak konkrétního průběhu soudního řízení, tak širokého kontextu tlaků a intervencí, administrativních zásahů i hrubého mocenského tlaku, kterými byl normální, legální průběh právního postupu deformován a korumpován.

Jednou z mimořádně významných složek každého soudního řízení je instituce právních obhájeb. Posláním obhájce je obhajovat obviněného proti argumentaci žalobce, a to před soudem, který je nezávislý a nestranný. Obhájce musí být cele k dispozici obviněnému a obžalovanému, musí využít v zájmu svého klienta všech možností zákona a udělat všechno pro to, aby mohl být a aby skutečně byl osvobozen. Obhájce není tedy jenom jakýsi druhý soudce; obhájce musí hájit i toho, kdo se skutečně provinil. Při středověkých theologických disputacích byla zvláště schopným debatérům svěřována úloha advokáta ďáblova (*advocatus diaboli*); tím byly zvyšovány nároky na obhajobu ortodoxních pozic. Úkolem advokáta je zpochybňovat vše, co není výslovně zakotveno v zákonech a co se třeba sebevíc zdá být samozřejmostí. Aby svým úkolům mohl obhájce dostát, musí být dostatečně nezávislý nejenom na žalobci a na soudci, ale také na veřejném mínění, které nemusí mít vždycky pravdu. Pro advokáta je nezřídka nezbytné se postavit proti rozšířeným společenským předsudkům, ale někdy i proti oprávněnému mínění a zdůvodněným stanoviskům široké veřejnosti. Obhájce zkrátka musí stát jednoznačně na straně obviněného a obžalovaného; jen tak se jeho jednání může shodovat s jeho profesionální ctí.

To však znamená, že je nemravné vykonávat na advokáty administrativní, mocenský nebo materiální nátlak. Pamatuji se, jak po válce nebyl nikdo z českých obhájců ochoten se dobrovolně ujmout obhajoby Karla Hermanna Franka, až byl za obhájce ex offo ustanoven JUDr. Kamill Ressler. Tlak veřejného mínění byl tehdy neuvěřitelně silný a advokáti se museli obávat obvinění, že se spolčují s nacistickými zločinci. JUDr. Ressler si počínal značně krotce, ale přesto se proti němu tehdy zvedla silná vlna animozity. V procesech padesátých let advokáti vlastně vůbec neobhajovali své klienty, ale byli pouhými loutkami v ruce režisérů, kteří zůstali v pozadí. A dnes tlak na obhájce v politických procesech zase natolik zesílil,

že nikdo z advokátů nemá mnoho chuti na sebe takový nevděčný úkol vzít. Advokát, který v politickém procesu využívá všech možností ve prospěch svého klienta, se sám stává terčem nejrůznějších druhů represí. Proti tomu je nutno se vehementně bránit: advokáti by měli přestat být pouhými zaměstnanci, o jejich členství v advokátní komoře by neměla rozhodovat žádná politická instance a úlohu obhájce v soudním procesu by na sebe měl mít právo vzít i člověk, který není takovým členem a který dokonce vůbec není právníkem. Vždyť je v dobré paměti, že takovou obhajobu na sebe v minulém století za hlubokého Rakouska-Uherska vzal v několika případech profesor Masaryk (např. ve věci tzv. rituální vraždy, kdy stál s několika věrnými proti obrovské přesile veřejného mínění, v důsledku rasových předsudků předem zaujatého proti Hilsnerovi, nebo v procesu s jihoslovanskými vlastenci, obžalovanými z velezrady).

Ale zase musí být zřejmé, že ani nejstatečnější a nejlépe odborně připravený a schopný advokát nestačí, že tu je zapotřebí alespoň malého počtu lidí, zcela oddaných pravdě a spravedlnosti a nebojácně odhalujících každou křivost, lež a nespravedlnost. A zase: odhalovat je možno jen tam, kde pro to jsou nějaké materiální předpoklady, na prvním místě nezávislé sdělovací prostředky, jimiž lze oslovit mnoho lidí, jednostranně informovaných nebo přímo záměrně podváděných, oslepovaných či dokonce i zastrávaných. Jaký může mít účinek třeba i nejlepší obhajoba, jestliže odezní v malém sále, odkud je vyloučena skutečná veřejnost (a kde místo ní několik vybraných lidí zastupuje naorganizovanou „veřejnost“), kde si nikdo nesmí dělat poznámky, kam nesmějí přijít zástupci nezávislého tisku a nezávislých společenských organizací a skupin, a kde se osud každého argumentu podobá osudu zrnka prachu, vrženého proti zdi?

Byli to klasikové marxismu-leninismu, kteří považovali každý stát za organizované násilí. Přistupme na chvíli na jejich jednostranný pohled (stát má i jiné, konstruktivnější rysy) a tažme se, co tedy zbývá občanům na obranu proti tomuto organizovanému násilí. Odpověď je zřejmá: obrovskému aparátu na jedné straně nemohou odolávat izolovaní jednotlivci na straně druhé. Občané se musejí sdružovat nezávisle na státní organizaci a na vládě a vytvářet organizace nevládní a státem nekontrolované. Idea státu jako nejvyššího suveréna a posledního arbitra ve společnosti musí být definitivně odmítnuta a zavržena jako neudržitelná. Je nutno vytvořit volný prostor pro společenskou obranu proti přerostlé, předimenzované státní moci a pro nejrůznější společenské iniciativy a aktivity, jejichž státní kontrola je nelegitimní a proto musí být zrušena. Jedním z nezbytných kroků k tomu je rozdělení funkcí státního žalobce a veřejného žalobce v soudních procesech. Domnívám se, že státní prokurátor by se měl omezovat na stíhání trestných činů proti státu, kdežto veřejný žalobce by měl stíhat všechny ostatní trestné činy proti společnosti. Tam, kde státní prokurátor má dbát na stíhání všech trestných činů, nelze

očekávat, že - jsa státním úředníkem - bude stíhat přehmaty a nezákonná opatření státních orgánů, namířená proti občanům a členům společnosti. Občané a celá společnost musejí mít vlastní, na státu nezávislé institucionální prostředky sebeobrany proti nelegitimním, nadměrným a nepřipustným nárokům státu, který přestal lidem sloužit a místo toho si vynucuje, aby lidé sloužili jemu.

Ze všech uvedených důvodů mám za to, že mezi základní postuláty a desiderata programu osvobození společnosti z dominance státu a jeho orgánů náleží na prvních místech následující body:

1) občanům musí být ze strany státu přiznáno právo se sdružovat a organizovat, což mohou (ale nemusejí) dávat příslušným úřadům na vědomí, v žádném případě však nikoliv k nějakému schvalování;

2) jako zvláště důležité musí být chápáno takové právo na sdružování a organizování těch profesí, které hrají významnou úlohu v zajišťování svobody společenských a individuálních aktivit, a principu nezávislých na státu a státních orgánech, jako jsou odborové organizace, profesionální a zájmové organizace advokátů, novinářů, vědců, umělců, učitelů apod.;

3) nezávisle společenské, zájmové a skupinové organizace mohou zveřejňovat a vydávat zprávy, studie, literární a jiná umělecká díla, komentáře, stanoviska a jiné texty atd., a to jakoukoli formou - jako knihy, časopisy, noviny, plakáty, letáky apod.;

4) mohou svolávat shromáždění, schůze, konference apod., pokud se taková shromáždění nebudou odbývat v privátních prostorech, pak po předchozím ohlášení;

5) jednotliví občané jsou svobodní nejenom ve svých názorech, ale i v jejich vyjadřování, zveřejňování a šíření, a to jak individuálně, tak sdružení s jinými (do této souvislosti náleží také všeho druhu neoficiální školení, vzdělávání a výchova).

Jenom tak bude možno klást odpor nejružnějšimu zneužívání úředního postavení či funkce, pravomoci a vůbec mocenských prostředků. Když kupříkladu bude obviněn a obžalován určitý občan z pobuřování nebo podvracení, najde si nezávislého advokáta, který si bez obav bude moci dovolit převzít jeho obhajobu, ale při soudním přelíčení najde také soudce nebo senát, který jej bude moci bez obav osvobodit, jestliže pozná, že obvinění a obžaloba jsou nedostatečně doloženy a nemají dostatečnou oporu v zákonech. Bude-li přesto vytvářen na obhájce nebo na soud nepřipustný nátlak, bude mít jak obhájce, tak soudce otevřenou možnost veřejně na tuto nepřístojnost upozornit a dovolat se solidarity jiných advokátů či jiných soudců. Pokud bude vykonstruováno nějaké obvinění proti advokátovi, který odhalil nedostatky při průběhu vyšetřování nebo soudního přelíčení a který vyvrátil argumenty žalobce (a který tak hodlá činit i nadále v podobných vykonstruovaných nebo jinak neřádě vedených procesech), pak tu bude stát jemu ku pomoci nejenom nezávislá organizace

jeho nezávislých kolegů, ale také nezávislá část veřejnosti, zejména pak nezávislý tisk, který zveřejní všechny významné detaily a informuje tak nejširší občanské kruhy. Bude-li soudní jednání přeloženo úmyslně do nejmenší soudní síně a bude-li bráněno v přítomnosti na procesu skutečně interesované veřejnosti a nezávislým novinářům, pak i tato skutečnost bude zveřejněna nezávislým tiskem, aby bylo každému jasné, že se tu připravila bouda. Bude-li se něco podobného stávat často, vytvoří se svobodné sdružení na podporu diskriminovaných, represí postižených a nespravedlivě stíhaných lidí, které bude v pravidelných sděleních informovat nejširší veřejnost o masovém zneužívání veřejné pravomoci úředních činitelů, o zmatečnosti soudních procesů, o nespravedlivých soudních rozsudcích a o vadných formulacích třeba jinak správně míněných zákonů, jež pak dovolují výklady, které jsou v naprostém rozporu s duchem zákona a s demokratickým zřízením společnosti. Vzniknou občanské iniciativy, které budou zvyšovat občanské uvědomění všech příslušníků společnosti, takže porušování zákonů ze strany úřadů a státních orgánů se bude stále víc stávat výjimkou. A když dojde k flagrantnímu porušení zákona, aby byla příkladným způsobem demonstrována moc a aby občané byli zastrašeni a umlčeni, pak se sejdou svobodní občané na svobodných shromážděních, kde vyjádří svůj protest a hněv nad podobnou nepřístojností. Podpořen takto ze strany veřejnosti, ze strany kulturní, politicky myslící obce i ze strany svých stejně nezávislých kolegů, bude moci nezávislý soudce vynést osvobozující rozsudek nad lidmi, jejichž zápas je veden také proto, aby on mohl soudit jen podle zákonů a ve shodě se svým svědomím (a nikoliv tak, jak mu nějaká zájmová skupina nebo politická organizace bude chtít přikazovat).

Jsme ovšem ještě značně vzdáleni takovým poměrům; nemyslím si však, že vytyčení podobných praktických požadavků je nějakou iluzí nebo utopií. Kupředu nelze jít tak, že oblečeme mílové boty a budeme se pohybovat v obřích skocích. Musíme jít krok za krokem – a na těžkých, nebezpečných místech budou někdy ty kroky muset být třeba i velmi malé. Ale nikdy nesmíme ztrácet směr; musíme si dobře ujasnit, jakou společnost chceme vybudovat, jak chceme jako lidé žít a jaká opatření nás k tomu mohou přiblížit, zatímco jiná budou znamenat jen další překážky v cestě.

Tvůj

Ladislav Hejdánek